

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ІДЕЇ М. ДРАГОМАНОВА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Стаття висвітлює ставлення М. Драгоманова до ідеї української національної освіти, розкриває його діяльність щодо розробки національного підручника.

Статья раскрывает отношение М. Драгоманова к идее украинского национального образования, а также его деятельность в сфере разработки национального учебника.

Реформування освіти безпосередньо залежить від політики держави, тому визначення напрямів освітнього розвитку завжди перебувало в політичній площині. В Російській імперії у XIX ст. розвиток української освіти фактично був зупинений репресивною мовною політикою й асиміляційними тенденціями. Однак це не означає, що українці, які проживали під владою Росії, взагалі відмовилися від рідної мови.

Активну роль у політичному житті держави для вирішення освітніх питань у XIX ст. відігравала українська інтелігенція. Вирішення проблеми освіти народу було пов'язано з такою галуззю педагогіки, як підручникотворення. Варто зауважити, що у XIX ст. питання розробки національних підручників було однією із характерних особливостей розвитку культурно-освітніх ідей інтелігенції в контексті активізації національних рухів. Враховуючи поширену етнолінгвістичну традицію доказів національної ідентичності, питання освіти національною мовою та її змістовного наповнення були важливим фактором, який визначав напрям діяльності інтелігенції у підготовці підручників.

Ідея національної школи і поліпшення стану освіти народу була досить популярною в системі світового освітнього простору в другій половині XIX ст. М. Драгоманов мав свої погляди на розвиток цього питання. Вчителювання в недільній школі на Подолі, Тимчасовій педагогічній школі, що готувала народних вчителів для сільських шкіл, а також враження від навчання в Гадяцькому повітовому училищі, потім в Полтавській гімназії та в Київському університеті Св. Володимира розвинули інтерес М. Драгоманова до освітніх проблем в Україні. Він усвідомлював, що формування нації залежить від змісту, ідейного спрямування школи та системи освіти в цілому. Саме тому в ряді своїх публікацій на культурно-освітню тематику М. Драгоманов порушує проблему українського підручника в контексті розвитку національної школи.

Відкриття у Києві в 1859 р. першої недільної школи на території Російської імперії відбулося з ініціативи студентів університету

Св. Володимира, серед яких був і М. Драгоманов. Згодом недільні школи починають діяти в Полтаві, Чернігові, Харкові, Одесі та інших містах України. Водночас, українська інтелігенція зіткнулася з проблемою необхідності створення національних підручників і отримання дозволу на їх використання в навчальному процесі. Діячі полтавських недільних шкіл Д. Пильчиков, В. Лобода та О. Кониський надсилали до Петербурзького комітету грамотності клопотання перед Міністерством освіти про дозвіл на користування в школах недавно виданими граматики Г. Деркача, П. Куліша та О. Строніна (за методом Золотова). Педагоги київських шкіл за підписом 84 осіб (у тому числі В. Антоновича, М. Драгоманова, П. Чубинського) також зверталися до того самого комітету з проханням взяти на себе клопотання про дозвіл у школах “южнорусского края вживати підручники на рідній мові населення” [1]. На нараді Міністерства освіти точка зору про навчання українців рідною мовою не отримала підтримки більшості, незважаючи на прихильне ставлення комітету до таких заяв. Відмову аргументовано тим, що уряд має дбати про розвиток загальної російської грамотності, а не місцевих діалектів. Для більшості урядовців українська мова, як і мова інших етносів, території яких перебували у складі Російської імперії, не була мовою окремої нації, а лише регіональним діалектом.

Аналізуючи незадовільний стан розвитку освіти в цілому в Росії, М. Драгоманов наголошував, що в Україні освітній рівень народу погіршується, оскільки мова навчання є чужою і навчальна література не пристосована до “нашого краю і життя” [2]. Перераховуючи шкільні підручники та книги для читання, що використовувалися в школах України, а саме “Родное слово” К. Ушинського, “Родной мир” Попова, він наголошував, що це лише “добрі слова. Та кому вони рідні? Московцям чи українцям? Що одному рідне, другому чуже” [3].

М. Драгоманов вважав, що потрібно створювати нові підручники для шкіл, які б відповідали досягненням світової педагогічної науки, зокрема працям таких діячів, як Ушинський, Ріхтер, Бреаль тощо. Важливою є його думка, що потрібні такі підручники, “котрі б йшли од близького, рідного, до далекого, чужого, – щоб в їх нехай би була і мова Пушкіна і казенних бумаг, – та була б і рідна нашому хлопцеві українська мова, рідна пісня, казка і т.д.” [4]. Ознайомлення дітей в процесі навчання з українським фольклором, в якому відбиті духовність народу та його історія, сприяло б поширенню спільних міфів та історичної пам’яті і впливало б на формування національної свідомості українців. Фактично він обстоював національну освіту, яка б наповнювалася досягненнями світової педагогічної думки, враховуючи при цьому реалії освітньої політики Російської імперії XIX ст.

Ідею розробки читанки для українських слухачів “Тимчасової педагогічної школи” у Києві (1862 – 1864) продовжували втілювати в життя вчителі цього навчального закладу, серед яких був і М. Драгоманов.

Прагнення передової української громадськості створити і забезпечити учнів новими, насамперед, україномовними підручниками щоразу наштовхувалось на цензурні обмеження і заборони. Видання педагогічної літератури українською мовою, зокрема підручників, було заборонено після підписання у 1863 р. Валуєвського циркуляру. Тоді, за погодженням з попечителем Київського учбового округу Вітте, вирішили, що книга для читання мала бути написана так званою “казенною” мовою, а змістовне наповнення мало нести український національний характер.

У своїй публікації “Народні школи на Україні серед життя і письменства Росії” М. Драгоманов згадує: “Ми і д. П. Левицький мусили написати частку географічну, дд. Сліпушкін (інспектор 2 гімназії) і Антонович (тепер професор університету) частку історичну, учитель дівочого інституту Судовщиков ... – поступенне читання на мові московській, прилагодження до розуміння хлопців українських” [5]. Автори працювали над читанкою як могли, у деякого навіть були готові окремі частини. Зокрема, Судовщикову заплатили навіть половину суми за виконання його частини роботи.

Однак, на посаді попечителя Київського учбового округу відбулися зміни. Замість Вітте, якого перевели до Варшави, з Вільно прибув О. Ширинський-Шихматов і ліквідував педагогічну школу, а також заборонив працю над читанкою. Натомість, він привіз читанку, яка була укладена у Вільно для білоруського населення. Усвідомлюючи, що зміст цієї читанки потребує змістовних коректив відповідно до українських реалій, О. Ширинський-Шихматов вирішив доповнити текст розповіддю з історії України. Однак, ознайомившись із статтю Сліпушкіна про Б. Хмельницького, відмовився включити її до змісту віленської читанки, бо вважав, що такі слова як ”рада, козак, гетьман – пробуджують стару пам’ять про те, що Україна була осібною, а тепер треба то все забувати” [6]. У київському виданні читанки практично не було матеріалу, який змістовно був би пов’язаний з українською традицією, окрім релігійної статті про київських святих та поезії про Київ. Такий підхід до змісту читанки свідчив про наміри обмежити вплив освіти на формування національної ідентичності, бо тема козацтва була важливим аргументом історичної пам’яті українців щодо традицій і спадковості української державності.

“Книга для читання Київського учбового округу” князя О. Ширинського-Шихматова стала об’єктом критики з боку М. Драгоманова. В результаті чого на сторінках “Санкт-Петербурзьких відомостей” у 1866 р. з’явилися такі статті, як “Земство і місцевий елемент у народній освіті”, “Педагогічне значення малоросійської мови”, присвячені українській освітній тематиці. Він дотримувався думки про недоцільність читанки, яка на своїх сторінках вміщує церковнослов’янські псалми, статті російською мовою і російські пісні. У цих та інших публікаціях Михайло Петрович розробляв питання про тип навчального посібника для українських учнів, враховуючи обставини становлення української національної школи в Росії.

М. Драгоманов дотримувався тієї точки зору, що в умовах російського самодержавства ХІХ ст. українську школу потрібно відстоювати науково-педагогічними аргументами, а не національними. Ще з часу вчителювання у недільній школі він усвідомив, що політична пропаганда в таких школах є зайвою, оскільки набагато важливішим буде навчити учнів грамоти, думати і розуміти природу. Саме така мирна, чисто наукова школа матиме вагомий вплив в суспільстві, буде “великою революцією, бунтом серед неписьменної землі” [7].

В цьому контексті М. Драгоманов, С. Русова та інші громадівці, дбаючи про рідну школу для народу, літературу рідною мовою, радили використовувати найменшу можливість, яка б розширювала доступ до науки і знань, що пробуджують національну свідомість, навіть через викладання російською мовою. Тож проект букваря і читанки для українських народних шкіл, який пропонував М. Драгоманов, був побудований на паралельному українсько-російському мовному і змістовному ансамблі. Пізніше, у статті “Австро-руські wspomini” він аргументував необхідність навчання учнів двома мовами відсутністю необхідних підручників українською мовою.

На думку М. Драгоманова, навчання мало розпочинатися із читання коротких словосполучень українською мовою, тобто прислів'їв та приказок побутового і морального змісту, а паралельно знайомитися з подібними словосполученнями російською мовою. Наступним кроком було б читання коротких розповідей рідною мовою у вигляді пісень, анекдотів, казок повчального змісту. Після цього можна було переходити до читання статей літературною мовою і більш загальних змістовно, а потім уже йшло читання уривків з української поезії (Т. Шевченко, Марко Вовчок), статей літературною російською мовою, російських художніх творів [8]. Така концепція українського підручника свідчить про право культурно-освітнього розвитку українців в національному дусі, з увагою до усної народної творчості, яка цінна тим, що є джерелом звичаїв і традицій народу, а також зберігає спільні міфи. Водночас, українсько-російська паралель в підручнику сприяла б усвідомленню окремішності української спільноти, рівності з російською спільнотою.

Отже, М. Драгоманов добре розумів і переконливо доводив впливовість культурно-освітньої роботи, як передумови поширення національної ідеї у масах, на процес формування української нації. При цьому питання створення національних підручників і їх використання в процесі навчання було одним із тих, що не лише теоретично, а й практично захоплювало вченого. Він вважав, що українська інтелігенція має враховувати реалії освітньої політики російського уряду і тому національне питання в освітній сфері потрібно відстоювати у педагогічній площині, щоб домогтися зміцнення національних сил. Саме така культурно-освітня діяльність українських освітян у суспільно-політичних умовах Російської імперії ХІХ ст. набула політичного значення.

1. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К., 2001. – С. 344.
2. Драгоманов М. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): Хрестоматія./ Упоряд.: Л. Д. Березовська та ін. – К., 2003. – С. 20.
3. Там само. – С. 22.
4. Там само. – С. 23.
5. Там само. – С. 24.
6. Там само. – С. 25.
7. Там само. – С. 17.
8. Там само. – С. 26.

Ростислав Сегеда
(м. Київ)

СПРОБА ІСТОРИЧНОГО АНАЛІЗУ СОЦІАЛІСТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА У ПРАЦІ „ШЕВЧЕНКО, УКРАЇНОФІЛИ І СОЦІАЛІЗМ”

Аналізуються погляди Михайла Драгоманова на розвиток соціалістичних ідей, висловлені ним у праці „Шевченко, українофіли і соціалізм”.

Анализируются взгляды Михаила Драгоманова на развитие социалистических идей, высказанных им в работе “Шевченко, украинофилы и социализм”.

Вивчаючи науковий доробок будь-якого діяча, що зробив вагомий внесок у царині гуманітарних наук, дослідникам доводиться постійно і послідовно долати кілька об’єктивних перешкод. Більшість вчених-мислителів у своїй творчості проходять кілька часових етапів, що зумовлює подеколи кардинальну різницю у поглядах на одні й ті ж речі. Це є абсолютно природним, оскільки зайвий раз підтверджує зростання людини у особистісному розвитку, проте власне цей індивідуальний прогрес може зіграти злий жарт із дослідниками творчості цього діяча. Іноді у дослідника виникає спокуса висмикнути з усього масиву праць вченого тільки ті, які підтверджують вигідні для нього висновки й узагальнення. Таке навмисне спрощення, без об’єктивного та ґрунтовного аналізу всього творчого доробку, часом істотно спотворює дійсні погляди й переконання цієї людини. Так само достатньо часто дослідники нехтують старим і перевіреним принципом історизму. Мова йде про те, що вивчення творчого доробку вчених та митців гуманітарного напрямку розглядається у часовій системі координат дослідника їхньої творчості. Відповідно, без дослідження та